

recenzije i prikazi

ređivanju i ostvarivanju budućnosti? Pitanje ne smjera na odbacivanje ideje o globalnoj strategiji, nego na uvjete u kojima se one donose i isključivost ciljeva koje pretpostavljaju. Sve su one do sada pretpostavljale mogućnost jednog svijeta na planetu, ostvarivanje kojega bi zapravo značilo žrtvovanje mnoštva svjetova, kultura i civilizacija. Možda i nije moguće nešto značajnije učiniti u promjeni smjera modernog društva, ali je moguće učiniti u promjeni načina na koji to čini moderno društvo.

Ivan Cifrić

Robert Hollinger

POSTMODERNISM AND THE SOCIAL SCIENCES. A THEMATIC APPROACH

SAGE Publications, Thousand Oaks / London / New Delhi, 1994, 191 str.

Literatura o postmodernizmu toliko je već obilna i raznovrsna da se danas s pravom postavlja pitanje njezina kritičkog vrednovanja. Problem otežava činjenica da ta literatura nije strogo vezana za jedno znanstveno područje nego zahvaća niz intelektualnih disciplina: filozofiju, književnu kritiku, kulturne studije, ekonomiju, sociologiju, kulturnu antropologiju, povijest, psihologiju i njihove raznovrsne interdisciplinarnе kombinacije. U svakoj od tih disciplina postmodernizam se interpretira na poseban, »disciplinarno« uvjetovan način, pri čemu opći okvir (ono što je svima zajedničko) ostaje poprilično mutan i pojmovno arbitraran. Tako se opći postmodernistički diskurs – u konačnom rezultatu – svodi na intelektualno i kvaziintelektualno svaštarenje koje nema nikakvu obvezu prema logičkom i kulturnopovijesnom poretku stvari. Taj gubitak logičke i kulturnopovijesne stro-

gosti bio je jednim od bitnih razloga koji je Hollingera naveo na propitivanje odnosa postmodernizma i socijalnih znanosti. Drugim riječima, on želi istražiti kako je kulturno-intelektualni okvir postmodernizma utjecao na kretanja u socijalnim znanostima, kako su ga one tematizirale i što je to za njih značilo.

Sučeljen s vrlo opsežnim materijalom, heterogenim pristupima i difuznim pojmovnim konstrukcijama, Hollinger se nalazio pred teškim metodičkim zadatkom da pomiri tematsku sveobuhvatnost i eksplikativnu koherentnost. Taj je zadatak riješio pribjegavajući visokoformaliziranoj artikulaciji sadržaja, tako da njegova nevelika knjiga, uz uvod (pod naslovom *Razumijevanje postmodernizma*), sadrži deset poglavlja: *Modernost, Prosvjetiteljstvo i socijalne znanosti, Modernost, Modernizam, Um, metode i vrijednosti, Od kritičke teorije do poststrukturalizma, Postmodernizam, identitet i sebstvo, Postmodernizam i društvo, Izazovi kritičke teorije, Postmodernizam: opći pogled, Kako je postmodernizam izmijenio socijalne znanosti*. I unutar svakog poglavlja tematika je toliko minuciozno razrađena da bi se moglo govoriti o formalističkoj redukciji sadržaja kao najvećoj vrlini i glavnom nedostatku knjige.

Hollinger ponajprije uvodi u igru, i pokušava definirati, bitne pojmove oko kojih se vrti cijela diskusija. *Prosvjeteljski projekt* jest sklop ideja koji se može definirati sljedećim obilježjima: epistemološko jedinstvo čovječanstva; moralno jedinstvo čovječanstva (»čovječanstvo je vođeno univerzalnim racionalnim moralom«); istinski je slobodno i racionalno samo ono društvo koje se temelji na znanosti i univerzalnim vrijednostima; samo nas istina čini slobodnima, a neznanje je glavni uzrok nesreće i nemoralnosti. *Socijalne znanosti*, u njihovu suvremenom liku, mogu se definirati kao rezultat umovanja o čovjekovu postojanju, društvu, zajednici, metodologiji, vrijednostima, povijesti. No ono što tom umovanju daje

znanstveno legitimirani pečat jest modernosti koji proiskupskog projekta. To k određuje relativizirani lističku ambiciju. Za nost svojeg porijekla zaboravljaju specifičnosti. Terminom mo tip društva koji je na kovan tijekom prosv i kojemu je – u njegov stvena visoka strukturalističke ekonomije rada, industrijalizacija i tehnologija, pluralizacija, liberalno društveno-ugovorno modernizam (koji je ti) označava se raz – nastavljajući se počinje s Baconom i jetnosti se taj pojam Baudelaireom kao književnim modernizam je pak vrlo op kojom se označavaju njih odmaka od pristi: iracionalizam i svjetiteljskog optičkog društvenost umj društva; rastakan sto modernog sul racionalnosti; rel je slobode, razum velikih, neprevl desupstancijalizir političke orijentatičkih projekata; snog kapitalizma umjesto homogene ma; postfordističkog fordizma; fragm sto velikih (iden konsenzus umje namjerno nagla ka« kako bi što

ređivanju i ostvarivanju budućnosti? Pitanje ne smjera na odbacivanje ideje o globalnoj strategiji, nego na uvjete u kojima se one donose i isključivost ciljeva koje pretpostavljaju. Sve su one do sada pretpostavljale mogućnost jednog svijeta na planetu, ostvarivanje kojega bi zapravo značilo žrtvovanje mnoštva svjetova, kultura i civilizacija. Možda i nije moguće nešto značajnije učiniti u promjeni smjera modernog društva, ali je moguće učiniti u promjeni načina na koji to čini moderno društvo.

Ivan Cifrić

Robert Hollinger

POSTMODERNISM AND THE SOCIAL SCIENCES. A THEMATIC APPROACH

SAGE Publications, Thousand Oaks / London / New Delhi, 1994, 191 str.

Literatura o postmodernizmu toliko je već obilna i raznovrsna da se danas s pravom postavlja pitanje njezina kritičkog vrednovanja. Problem otežava činjenica da ta literatura nije strogo vezana za jedno znanstveno područje nego zahvaća niz intelektualnih disciplina: filozofiju, književnu kritiku, kulturne studije, ekonomiju, sociologiju, kulturnu antropologiju, povijest, psihologiju i njihove raznovrsne interdisciplinarnе kombinacije. U svakoj od tih disciplina postmodernizam se interpretira na poseban, »disciplinarno« uvjetovan način, pri čemu opći okvir (ono što je svima zajedničko) ostaje poprilično mutan i pojmovno arbitraran. Tako se opći postmodernistički diskurs – u konačnom rezultatu – svodi na intelektualno i kvaziintelektualno svaštarenje koje nema nikakvu obvezu prema logičkom i kulturnopovijesnom poretku stvari. Taj gubitak logičke i kulturnopovijesne stro-

gosti bio je jednim od bitnih razloga koji je Hollingera naveo na propitivanje odnosa postmodernizma i socijalnih znanosti. Drugim riječima, on želi istražiti kako je kulturno-intelektualni okvir postmodernizma utjecao na kretanja u socijalnim znanostima, kako su ga one tematizirale i što je to za njih značilo.

Sučeljen s vrlo opsežnim materijalom, heterogenim pristupima i difuznim pojmovnim konstrukcijama, Hollinger se nalazio pred teškim metodičkim zadatkom da pomiri tematsku sveobuhvatnost i eksplikativnu koherentnost. Taj je zadatak riješio pribjegavajući visokoformaliziranoj artikulaciji sadržaja, tako da njegova nevelika knjiga, uz uvod (pod naslovom *Razumijevanje postmodernizma*), sadrži deset poglavlja: *Modernost, Prosvjetiteljstvo i socijalne znanosti, Modernost, Modernizam, Um, metode i vrijednosti, Od kritičke teorije do poststrukturalizma, Postmodernizam, identitet i sebstvo, Postmodernizam i društvo, Izazovi kritičke teorije, Postmodernizam: opći pogled, Kako je postmodernizam izmijenio socijalne znanosti*. I unutar svakog poglavlja tematika je toliko minuciozno razrađena da bi se moglo govoriti o formalističkoj redukciji sadržaja kao najvećoj vrlini i glavnom nedostatku knjige.

Hollinger ponajprije uvodi u igru, i pokušava definirati, bitne pojmove oko kojih se vrti cijela diskusija. *Prosvjetiteljski projekt* jest sklop ideja koji se može definirati sljedećim obilježjima: epistemološko jedinstvo čovječanstva; moralno jedinstvo čovječanstva (»čovječanstvo je vođeno univerzalnim racionalnim moralom«); istinski je slobodno i racionalno samo ono društvo koje se temelji na znanosti i univerzalnim vrijednostima; samo nas istina čini slobodnima, a neznanje je glavni uzrok nesreće i nemoralnosti. *Socijalne znanosti*, u njihovu suvremenom liku, mogu se definirati kao rezultat umovanja o čovjekovu postojanju, društvu, zajednici, metodologiji, vrijednostima, povijesti. No ono što tom umovanju daje

znanstveno legitimirani i disciplinarno definirani pečat jest **kulturni kontekst modernosti** koji proizlazi iz prosvjetiteljskog projekta. To konkretno povijesno određenje relativizira njihovu univerzalističku ambiciju. Zaborave li tu određenošću svojeg porijekla, socijalne znanosti zaboravljaju specifični *modus* svoje valjanosti. Terminom **modernost** označava se tip društva koji je na Zapadu idejno oblikovan tijekom prosvjetiteljskog razdoblja i kojemu je – u njegovoj zreloj fazi – svojstvena visoka strukturalno–funkcionalna diferencijacija, dominacija tržišno–kapitalističke ekonomije, kompleksna podjela rada, industrijalizacija, urbanizacija, znanost i tehnologija, politička i etička individualizacija, liberalno–utilitaristička i društveno–ugovorna teorija. Terminom **modernizam** (koji je znatno teže definirati) označava se razvojni pravac ideja koji – nastavljajući se na renesansu – započinje s Baconom i Descartesom, a u umjetnosti se taj pojam obično povezuje s Baudelaireom kao »prvim samosvjesnim književnim modernistom«. **Postmodernizam** je pak vrlo općenita pojmovna tvorba kojom se označava niz kulturnih i socijalnih odnosa od prosvjetiteljske modernosti: iracionalizam i nihilizam umjesto prosvjetiteljskog optimizma; dekonstruirana društvenost umjesto modernog pojma društva; rastakanje subjektivnosti umjesto modernog subjektivizma; želja za zajednicom umjesto pouzdane kalkulativne racionalnosti; relativizirane moderne ideje slobode, razuma i emancipacije umjesto velikih, neprevladivih »metapojmova«; desupstancijalizirane i deradikalizirane političke orijentacije umjesto velikih političkih projekata; kulturna ideologija kanonog kapitalizma i postindustrijalizma umjesto homogene kulture industrijalizma; postfordistička fleksibilnost umjesto rigiditeta; fragmentacija i lokalizam umjesto velikih (identičnih, masovnih) cjelina; konsenzus umjesto sukoba itd. Hollinger namjerno naglašava oštrinu ovih »odnosa« kako bi što bolje pokazao opravda-

nost ili neopravdanost, smisao ili besmisao »postmodernističkog zaokreta«. On se, doduše, ne izjašnjava previše izričito o tako postavljenim diferencijama, ali zato daje riječ doista velikom broju autora i mislilaca koji utječu na čitateljevo opredjeljenje. Kad je riječ o prosvjetiteljstvu ipak je, čini se, najskloniji onima koji se drže Kanta, njegove devize **Sapere aude** i njegova stava o otvorenosti kretanja prema prosvijećenosti. Bitan je prosvjetiteljski **ethos** a ne njegova doktrina. Prosvjetiteljstvo, dakle, nije zatvoreni projekt, nego kretanje. Kad bi se radilo o zatvorenom projektu, tada bi postmodernisti imali dosta razloga za neobuzdanu kritičku dekonstrukciju. Habermas je u tom pogledu najbliži pravoj istini, ali njegov je problem u tome što on – kao zagovornik modela intersubjektivnosti – idealizira mogućnosti »komunikacijske zajednice«, misleći da na taj način dosljedno nadilazi negativne strane modernističke, instrumentalne racionalnosti. Pripadnici kritičke teorije društva (Habermasovi prethodnici) nisu bili takvi optimisti, njihov je zahvat bio radikalniji i implicirao je kritiku moderne civilizacije kao takve. Oni u neku ruku tvore prvi izazov postmodernističkog mišljenja, iskazuju prvu jasnu diferenciju spram modernosti. Oni su ipak imali jasnu ideju o socijalnoj i kulturnoj alternativi, makar ona bila i utopijska. Mislioci postmodernosti samo su djelomično slijedili taj put, a u biti su krenuli drugačijim smjerom.

Tu je prije svega riječ o onoj struji mišljenja koju utjelovljuju francuski autori postmarksističkog i poststrukturalističkog kruga. Oni su – svaki na svoj način – ispitali zavidne opuse o kraju prosvjetiteljske paradigme i o dekonstrukciji čvrstih struktura modernosti. Lyotard je, primjerice, kritički preispitao samu legitimnost znanosti i znanja na kojoj počiva građevina modernosti. Izazvao je pravu pomutnju u uvriježenom kulturnom pojmovlju i spoznajnoj teoriji. Nestankom modernih legitimirajućih metapojmova

znanje gubi svoj uzvišeni status. Njegov zbiljski prostor jest proces kompjuterizacije i merkantilizacije (»merkantilizacija znanja«). Važna je samo njegova »performativnost« (pragmatička uspješnost) u svim područjima života. Znanost je izgubila svoje jedinstvo. Lyotard zastupa skeptičku, radikalno–demokratsku koncepciju politike, zagovara »demokratski relativizam«, »politički ocean alternativa«, ali istodobno smatra da nema nijedne alternative koja bi imala veću supstancijalnu vrijednost od ostalih. Njegov postmoderni relativizam time poriče bilo kakvu krajnju sigurnost za praktično djelovanje. Njegov je postmodernistički odmak od modernosti toliki da ga on sam označava terminom »raskol«. Vrijednost tog tipa mišljenja, s druge strane, jest težnja za konkretnošću. Raskolništvom se želi izraziti neposredan odnos prema činjenicama iskustva koje se ne mogu prekrivati univerzalizmom velikih projekata. Općenito je za postmoderniste, tako barem tvrdi Hollinger, karakteristično nastojanje da kroz razlike zahvate iskustvenu konkretnost života u svijetu koji se više ne zadovoljava starim (»mesijanskim«) pojmovima. Cijelu svoju »dekonstrukcionističku strategiju« Derrida je izveo iz poimanja kategorije **razlike**, a za Foucaulta je razlika ključ njegove antropologije i njegove tematizacije znanja i moći. Za cijelu je tu misaonu struju karakteristično inzistiranje na dotrajalaosti filozofije totaliteta kojom je bila nošena modernost. Štoviše, postmodernisti ističu da filozofija totaliteta uvijek prijeti totalitarizmom, a za to nalaze argumente kako na lijevoj tako i na desnoj strani modernog političkog spektra. I pojam subjekta, kakav nasljeđujemo od prosvjetiteljske modernosti, također doživljava mijenu. Umjesto čvrstog individualiteta utemeljenog na samopouzdanom subjektivitetu, postmodernisti su skloni »teorijskom antihumanizmu«, što znači da prestaju uvažavati uzvišenu apstrakciju (ideologiju) čovjeka koja je obilježavala uspon in-

dustrijskog društva. Odatle i teze o »smrti čovjeka« (Foucault), »smrti subjekta« (Baudrillard), »kraju povijesti«, »kraju ideologije«, »nestanku društva« itd., kojima se zapravo želi reći da smo ušli u razdoblje drugačije referencijalnosti za iste i vječite probleme. Čovjek je uvijek samo čovjek, ali on se ozbiljuje u svagda različitim referencijalnim okvirima. Društvo se uvijek strukturira oko čovjekova djelovanja, ali to djelovanje u postmodernu doba odgovara na drugačije izazove od onih s kojima je bio suočen čovjek iz prosvjetiteljsko–optimističkog razdoblja. Čak ako i ne prihvatimo postmodernističku tezu o radikalnom odmaku od modernosti, nepobitna je činjenica da se nešto ipak promijenilo u našem poimanju realnosti, istine i znanja. Možemo s pravom dodati da su glasnici te promjene bili već Nietzsche i Freud, da ju je kritička teorija društva zahvatila s krajnjom ozbiljnošću, ali tek s postmodernizmom mišljenje traži globalnu promjenu kulturnog rakursa. Jedni je traže u svojevrsnoj nostalgijačkoj rehabilitaciji predmodernih pojmova (zajednica, kolektivni identitet, naturalizacija života), a drugi pak u još većem, konačnom udaljavanju od još neprerađenih rezidua modernosti, u posvemašnjoj modernizaciji života. To je razlika između »sociološke nostalgije« i »postindustrijskog sociologizma«. Postmodernizam se, prema tome, ispostavlja kao globalni kulturni horizont za sva makro– i mikropitanja čovjeka i društva. Samim tim on je i kulturni horizont u kojemu se danas kreću socijalne znanosti. On ne želi biti novi projekt nego sabiralište najrazličitijih istovrijednih projekata. Eklektizam je njegov duh i njegova najproblematičnija značajka u očima kritičara. Zbiva li se u tom horizontu neka bitna mijena socijalnih znanosti?

Iz Hollingerovih se razmatranja može izvući nekoliko kategorijalno jasnih, premda ne i posve odlučnih odgovora. On drži da opreke prosvjetiteljstvo/protuprosvjetiteljstvo, modernizam/antimodernizam

namaju tako oštre paradigmatičko-modelske obrise u teorijskoj praksi socijalnih znanosti. Ali promjene na koje upozoravaju postmodernisti nisu zanemarive. Promijenio se ideološki kontekst socijalnih znanosti, i to je ono što Hollinger smatra nepobitnim. Socijalni znanstvenik više ne može biti »legislator« već samo »interpret« socijalne zbilje. Poziv intelektualaca, odnosno socijalnih znanstvenika, ne sastoji se više u tome da samouvjerenom predlažu i diktiraju rješenja za društvene probleme. Pogotovo im više ne pripada ona uloga koja se socijalno i politički očituje kao »posao revolucija«. Njihov se poziv svodi na to da slijede *ethos* prosvjetiteljstva, da se zalažu za razumijevanje »putova i vrednota slobode«, za priznavanje razlika i za maksimalno pravo svakog pojedinca da »oblikuje vlastiti život unutar zajednice«. Ne treba miješati protuprosvjetiteljsko i postmodernističko mišljenje. Protuprosvjetiteljsko je mišljenje tipično konzervativno i reakcionarno. Postmodernistička misao uglavnom teži preobrazbi društva, njegovu oslobađanju od tradicije, religije, perfekcionistačke utopije, dovršenog lika zajednice. Postmodernističko poimanje socijalnih znanosti (»socijalnoznanstvenog poziva u postmodernom svijetu«) inkompatibilno je ideologijama koje su oblikovale politički kontekst modernih socijalnih znanosti. Socijalne se znanosti, dakle, iznova moraju kontekstualizirati. Njihov se glavni zadatak sastoji u tome da rade na realističkom razumijevanju postmodernih uvjeta, što bi se moglo odrediti kao neka vrsta neoveberijanstva. Uostalom, ne živimo li u vremenu koje bi se moglo definirati kao »amerikanizacija Weberova željeznog kaveza«? Pojmovi društva, politike i zajednice moraju se rekontekstualizirati u skladu s postmodernističkim idejama pluralnosti, drugosti, diferencije. O rekontekstualizaciji ključnih pojmova sociologije, političke znanosti i povijesti ovisi »konstruktivistička perspektiva« tih znanosti. Hollinger drži da bi se ta preo-

brazba morala odraziti i na metodologiju socijalnih znanosti. Umjesto strogo »kvantitativnih tehnika«, koje teže »središnjem statusu« u socijalnim znanostima, sve je izraženija potreba metodološkog povezivanja s etnografijom, deskriptivnim postupkom, naracijom, interpretacijom, literaturom. Metodologija sve više teži »eklektičnosti i fleksibilnosti«, a to znači i onim postupcima koji su u modernoj viziji znanosti isključeni ili marginalizirani. Hollinger ne smatra da je to put u takozvani metodološki i epistemološki anarhizam jer narastajuća kompleksnost društva zahtijeva i kompleksne istraživačke (i spoznajne) metodologije. Kompleksnost postmodernog konteksta jest ono što postmodernistima daje za pravo kada tvrde da su socijalne znanosti – htjele ili ne htjele – na putu nadmašivanja prosvjetiteljsko-modernističkog konteksta. Takva tvrdnja nema ništa zajedničko sa žargonskim postmodernističkim radikalizmom.

Rade Kalanj

Norbert Elias

THE CIVILIZING PROCESS

The History of Manners & State Formation and Civilization

Oxford & Cambridge: Basil Blackwell Inc., 1994.

Dvoje je znanih autora dugo pisalo svoje knjige, u intelektualno mutnim vremenima, u desetljećima između dvaju svjetskih ratova. Oboje je dugo odlagalo trenutak objavljivanja, perfekcionistački tražeći bolje formulacije, studirajući po arhivima stare izvore, zaboravljene pjesme, pisma ili anale. Obje se knjige bave civilizacijom Zapada. Obje odbacuju dogme, istrošene sheme i preduvjerenja koja dominiraju znanošću o povijesti, sociologijom ili književnošću. Oba autora potvr-